

A maradék-egyház ószövetségi értelmezése

Theológiai Szemle 1987. XXX. évf. 5. sz. 257-261

Ennek az írásnak a címéhez magyarázatként utalnom kell egy korábban megjelent másik tanulmányra, melynek a címe volt „A maradék az Ószövetségben”¹, /Confessio 1986/ s amely bevezetőül szolgált az etnikai kisebbségben élők sorsának, helyzetének elemzéséhez. Az ott elmondottak tovább fűzésénél emlékezetbe kell idéznem a „maradék” fogalom ószövetségi alapjelentését: a megmaradás, a túlélés feltételez katasztrófát, próbatételt, szétszóródást, de feltételezi az isteni kegyelem megtartó, összegyűjtő szándékát is. A „megmaradás” szó mediális értelmű, elvont fogalomnak tűnik, mögötte azonban aktivitás van: először is Istennek a cselekvése, azután pedig embereknek, népnek, egyháznak az Istenhez térése. Megtérés, megtartás, megmaradás összefüggő kifejezések, ahogyan azt az Ó- és Újszövetség többször hangoztatja.²

Ha egyházzal beszélünk, eszünkbe jut néhány klaszszikus kifejezés: Isten népe, a választottak közössége. Így azonban az egész Biblia alapján állva előttünk áll nemcsak az újszövetségi egyház, a keresztyénség, ha nem az ószövetségi választott nép, Izrael is. Az utóbbinak a sorsát a „maradék-egyház” sorsának vizsgálatánál semmiképpen sem akarjuk figyelmen kívül hagyni, ha már egyszer „ószövetségi értelemben” beszélünk erről a maradékról. Még akkor sem, ha az ószövetségi választott nép maradéka — egykori döntése alapján — más vonalon folytatja is lelki életét, mint a Krisztus követése mellett döntött keresztyénség. Figyelemre méltó hasonlóságok, eltérések, sőt kiáltó összeütközések ellenére tanulságokkal teljes a kétféle közösség sorsa.

A maradék-egyház létrejötte

Ha a maradék-egyházról beszélünk, akkor ilyen kifejezések jutnak eszünkbe: diaszpóra, szórvány, kisebbség. Felvetődik a kérdés: hol, milyen területen, milyen körülmények közt él ez a maradék-egyház? És van egy másik kérdés is: mi hozta létre a maradékegyházat, a szórványt, a kisebbségi helyzetet? A második kérdésre adandó válasz tulajdonképpen az elsőre is feleletet ad.

Az ószövetségi Isten-népe amíg hazájában élt egy tömbben, nem érezte, hogy a „világban” él. Történeti isten-hitük volt: az Úr vezette őket lakóhelyükre, az ígért földjére, amely pogány hiedelmek ellenére az Úr országa volt; ők otthon voltak benne, zárt közösségben. A diaszpóra-állapot, annak az átélése, hogy egy idegen világban élnek benne, akkor kezdődött meg, amikor a háborúk velejárójaként elkezdődtek a deportálások. Asszíriában, Babilóniában a kényszerű áttelepülések következtében, idegen földön, távol az Úr által ajándékozott hazától, ott kezdődött meg a kisebbségi sors, a szórványhelyzet. Leírtuk már³, hogy milyen nyelvi, társadalmi, foglalkozásbeli változásokat hozott ez magával, sőt az istentisztelet módjának a megváltozásával is járt; a változások közepette a szétolvadástól igazában a próféták által erősített vallásos közösségi élet mentette meg ezt a „keleti” diaszpóra-zsidóságot. Mert létrejött egy „nyugati” diaszpóra is, elsősorban Egyiptom területén. Ide már nem deportálással kerültek zsidó csoportok, hanem önkéntes kivándorlás révén. Közvetett kiváltó oka ennek az emigrációnak is lehetett a háború. 2Kir 25,25—26 mutat egy példát arra, hogy a babiloni háború végén egy terror akció kapcsán hogyan került sor egy kivándorlásra (vö. Jer 41—44 r.). De lehetett az elköltözés oka a kereskedői vállalkozás is, amelynek régi (közelebbi) példája 1Kir 20,34-ben látható, a damaszkuszi zsidó kereskedelmi kolónia alapításakor. Az utóbbi motívum azonban főként a perzsa és görög korban lesz igazán jelentős: a Nagy Sándor alapította Alexandriának szinte a létrejöttétől kezdve van zsidó lakossága, és Jézus születése idején itt több zsidó

lakott, mint Jeruzsálemben. Ekkorra azonban már az egész Földközi-tenger partvidékén, Kis-Ázsiában csakúgy, mint Európában vannak zsidó közösségek. Az emigrációban élő zsidó lakosság számát a római birodalom területén mintegy négymillióra becsülik.

A fogalmak időközben változtak. Van egy érdekes bibliai kifejezés, a héber 'am há'árec = „az ország népe”, amely Kánaán (Palesztina) uralkodó, többségi népcsoportját jelölte. Az izraelita honfoglalás előtt a kánaániak képezték ezt a népréteget (Gen 23,7 skv.), később maga a zsidóság (2Kir 11,19 stb.), a fogság utáni időben pedig a hazatért zsidók körül élő, többségben levő idegen népesség (Ezsd 3,3). Nehémiás ez idő tájt szomorúan emlegeti, hogy „szolgák vagyunk azon a földön, amelyet őseinknek adtál” (Neh 9,33). Így volt „maradék” a fogságból hazatért — ezekben számolható — zsidó népesség. Az annak idején elhurcolt lakosság és utódaik nagy része egzisztenciát te remtett magának Babilóniában, s az ő esetükben a kényszerű deportáltság helyébe az önkéntes emigrációban élés lépett. — A gólá= „a fogság népe” elnevezést, amely eredetileg a deportált közösséget jelentette (Jer 29,4), a hazatért zsidóság vette magára (Ezsd 6,19 skv.).

A diaszpórában önkéntesen élő zsidóság számára a „világ-polgári” helyzet és életmód ekkor kezdődött el, amikor ez a nép munkája, szorgalma és összetartása által mindenütt otthon tudta érezni magát (ha mindenütt valamelyest idegeneknek is tartották őket). Majd később, a templom pusztulása (Kr. u. 70) és a Bar-Kochba felkelés leverése után (135) hozott tiltó rendelkezések során vált a szétszórtságban élés negatív előjelű kényszerhelyzetté (héb. gálút), sorssá, amelyet vállalnia kellett ennek a maradéknak, olykor magát és a befogadó népek kultúráját építve, máskor meg eltaszítva és gyötrelmek között, de vallva, hogy „eljön Sionnak a Megváltó” (Ézs 59,20).

Krisztus követői másként kerültek bele a világba. Ők nem alkottak eredetileg egy nagy összetartozó tömböt, melynek a kényszerű, vagy önkéntes kirajzásaiként kellett volna szétszóródnia a római birodalom területére. Volt ugyan egy mag, amely elsősorban Jeruzsálemben — és eredetileg nyilván Krisztus-hívő zsidókból — képződött. Ennek a magnak azonban missziói parancsa volt: a Megváltó Jézusról szóló tanúságtétel „a föld határáig” (ApCsel 1,8), s ezt a történeti események (a római háborúk és következményeik) elő is segítették. Apostolok, küldöttek viszik az evangéliumi üzenetet a nagyvilágba, és ahol ezt meghallják, ott gyülekezetek jönnek létre. Több irányban, több hullámban is indult útnak ez a misszionáló tevékenység — esetleg különböző hitismereti szinten —, úgyhogy maga Pál apostol is amolyan visszaverődő hullám jelenségeként találkozik a hívő közösségek egyegy formájával (ApCsel 19,1 skv.). A korinthusi gyülekezetét megfeddi, mert más-más tekintélyre hivatkoznak (1Kor 1,12), a Rómában élő gyülekezetnek pedig levelet ír, mielőtt maga oda érkezhett volna (Róm 1,10). Az ókori világban, annak nagyobb és kisebb városaiban keletkezett gyülekezetek eleve kisebbségnek számítottak, szétszórtságban éltek (Jak 1,1; 1P t 1,1). Ez a kisebbségi állapot ugyan formailag a Nagy Konstantin utáni időben hirtelen megváltozott, az államvallás szinte uralkodó helyzetbe került. Az egyházat azonban, annak maradéktalanul megvallott hitével, szolgálatával valójában nem a számszerűen nagy tömeg képviselte, hanem annak a szent magva. Az egyház igazában véve mindig mint „maradék” van jelen a világban.

A Szentírás jelentősége

A nagy lelkierő a maradék- vagy diaszpóra-helyzetben az a Szentírás volt, amelyhez, mint Isten igéjéhez, ragaszkodtak mindig és mindenütt. A zsidóság körében kétféle tendencia nyilvánult meg. A Jeruzsálemből kivonuló zsidók Jabnéban (Jamnia) szigorú kört vontak a kánoni szentiratok körül. Külön is hangsúlyos volt és maradt a Tórának, a mózesi könyveknek a szerepe és tekintélye. Egészen más volt a helyzet Egyiptomban, ahol a zsidóság — főként Alexandriában, a görög filozófia hatására is — nyitottabb volt. Egyiptomban volt olyan eretnekségnek számító jelenség is, hogy nem véve figyelembe a jeruzsálemi szentély egyedülálló voltát, templomokat építettek: a Kr. e. 500-as években az

Elefantinéba telepített zsidó katonai kolónia, a II. században pedig a száműzött Oniás főpap Leontopolisban építtetett templomot. Az Ószövetség görög fordítása, a Septuaginta, az orthodox zsidóság szerint túlságosan szabad volt, megjelentek benne az apokrifus könyvek is. Azonkívül egyre-másra jelentkeztek az apokaliptikus irodalom termékei. A jabnei testület elhatárolta magát ezektől. Mert bár a kor tele volt izzó végváradalommal, a Messiás és a messiási kor eljövetelének óhajlásával, a Tóra és a próféták puritán olvasása nem kedvezett a fantasztikus jelképes iratok tömkelegének. Megtartó erőnek maradt az ószövetségi kánon, amelyet hűségesen olvastak a zsinagógákban.

Előbb-utóbb le kellett zárni az újszövetségi kánont is. Az evangéliumok, a levelek és az egy apokalipszis elégnak bizonyult ahhoz, hogy a Jézus Krisztusról szóló örömhírt megérthessék a gyülekezetek. De elég volt arra is, hogy a Krisztus-hit megváltásának és terjesztésének az eszköze legyen. Homíliák, prédikációk elég korán mutatják a Biblia használatának mikéntjét a gyülekezeti istentiszteleteken. Ide tartozik az Ószövetség írásainak keresztyén használata is, ami különösen azért jelentős, mert itt ágazik kétfelé a zsidó és a keresztyén bibliaolvasás és értelmezés. Mert közben megjelent Jézus Krisztus, és ettől kezdve a zsidók Messiás-hite állandóan jövőbe néző várakozás volt, a keresztyéneké pedig a Jézusra rámutatás: Benne beteljesedtek az ígéretek. A Krisztusban megtörtént megváltás hite rendkívüli erőt jelentett az egyháznak, akár az üldöztetések idején is.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni az Isten ígéje jelentőségét az egyháznak, főként a maradék-egyháznak az életében. Arra lehet építeni magyarázatot, prédikációt; lehet keresni Isten állandó útmutatását a jelen szituációban is. Más tenni a helyébe, akár Isten-spekulációt, akár új megváltás-misztikát, nem lehet, mert az egyház akkor feladja önmagát, és valami mássá lesz.

A tan

Maga a Szentírás olyan iratok gyűjteménye, amelyek — főként a próféciaik vagy az apostoli levelek — aktuális helyzetekben adtak útbaigazítást, hitünk szerint Istentől kapott kijelentés alapján. Mégsem hihető, hogy a próféták és az apostolok ne szánták volna maradandóknak az általuk elmondottakat vagy leírtakat. A próféták körül voltak tanítványi körök, akik elsőrendben voltak letéteményesei az üzenetnek. Ézsaiás azt írja egy helyütt, hogy „lepecsételem a tanítást tanítványaim számára” (Ézs 8,16), és ez a hivatalos letétbe helyezés kifejezése, amely a megőrzésre és továbbadásra vonatkozik. Az apostoli levelek közül nem egy eredetileg is körlevélnek készült, amelyből több gyülekezet is megérthette a tudni- és tennivalókat. Itt vagyunk a „tan” kialakulása kezdetén: az aktuális tanítás általános érvényű, maradandó tanná lesz. És bármennyire ridegen hangzik is ez az Ige dinamizmusához képest, mégis megvan a „tan” szerepe, főként az ún. identitás-tudat megőrzésében. Nem lehet más más módon vélekedni pl. Jézusnak az istenfiúságáról. Épp a korai keresztyénség története mutatja, hogy mit jelentett az Újszövetség egésze alapján kialakított krisztológia az egyház megmaradására nézve. — Egyébként ez idő tájt a „tan” inkább hitvallás, mint rendszeres teológia. Lehetnek a tanszerű hitvallásnak egyszerű tételei, amilyen az Isten egységére vonatkozó híres „halld, Izrael!” ...(Deut 6,4), vagy Péter vallástétele (Mt 16,16). Jelentkezik persze később a tan magyarázata, pl. a Tóra alkalmazása, kifejtő, kiegészítő törvényekben, elbeszélésekben (Talmud, Midrás). Amíg ez a kiegészítő hagyomány megmarad a tan szellemében, addig megtartásra való. Az alapbeállítottsággal szembeni heretikus értelmezéseket viszont nem tűri el a hiteles tan, s az ahhoz ragaszkodó egyház. Egyiptom pl. hazája volt az allegorikus, misztikus magyarázatnak. A gnóvizist azonban nem tűrte meg sem a zsidóság, sem a keresztyénség, olyan mérvű elszakadást jelentett volna a hitben megvallott tényektől. Az allegorizáló, átértékelő magyarázó tendencia mindig is olyan valóságtól elszakadó, öncélú, szinte játékos mesterkedés volt, amely — lett legyen az a kabala, vagy a négyféle írás-értelem erőszakolása — inkább csak hermeneutika-történeti emlék maradt, tényleges hitelesítő és

megtartó értéke nem volt. — Külön megjegyzendő példának vehetjük azt, hogy a zsidóság szigorúsága nem ismer pardont, amikor a törvény alaptételeiről van szó. Pl. igaz, hogy a Deut 10,16 beszél a szív körülmetéléséről, amit majd Jeremiás is hangoztat (Jer 4,4), és amiből következett az újszövetségi konzekvencia, hogy aki keresztyén akar lenni, annak nem kell először zsidóvá is lennie (ApCsel 15,5 skv.). A zsidók azonban bár elismerik, hogy az Isten népéhez tartozás testi jelével együtt kell járnia a szív odaszentelésének, mégis ragaszkodnak a körülmetélkedés törvényéhez, mert számukra ez a szövetséghez való hozzátartozás jele. Meg van írva.

Erkölcsei értékek

A Tórához ragaszkodó zsidóságnak, vagy az evangéliumi hagyományokból és apostoli levelekből épülő korai keresztyénségnek — mint maradéknak, kisebbségnek — egyik fő erőforrása volt az az erkölcsi alap, amelyen éltek. Bármilyen aprólékos, kazuisztikus legyen is a Tóra törvény-tartalma, nem vitatható el tőle, hogy különösen a környező pogány világban komoly erkölcsi alapokat vetett. Gondoljunk a családi élet tisztaságát óvó, egyébként is a „tisztaság”, az egészségügyi tennivalók érdekében fogalmazott törvényekre. Különösen értékes gyűjtemény az ún. Szentség törvénye (Lev 17—26 r.). A törvénynek itt más értelme van, mint Pál megváltás-teológiájában, ahol a törvény értéke azért válik kétségessé, mert az ember nem tudja megtartani az előírásokat, ezért kárhóztatója lesz az embernek (Gal 3,10 skv.), Pál érvelése az önmegváltás gondolatával száll szembe. A törvény a maga objektív valóságában, mint Istentől adott tanácsoló és tiltó parancsolat, eredetileg jót akar. A zsidóság épp ezt az oldalát értékeli, és különösen egyes kiemelt tételeit tartja elengedhetetlenül szükségesnek. Ez is a kisebbségi egyház identitásának a munkálója. És még egyet: a törvénynek főként a szociális tételei rendkívüli értékűek, még akkor is, ha részben „belső használatra” szóltak: honfitárstól nem volt szabad kamatot kérni, vagy éppen uzorára kölcsönözni (Deut 23,20), hogy az illető el ne szegényedjen; az özvegyek, árvák, sőt jövevények első helyen állnak a diakóniai programban (Deut 14,28—29), nem is beszélve a híres „elengedés évéről”, melynek megtartásához az az ígéret járul, hogy „nem is lesz közötted szegény” (Deut 15,1—4). Az őszinte Biblia ugyan elmondja, hogy a szerzés ördögétől ösztönzött zsidóság sokszor vétett e szociális törvények ellen. De mintha a későbbi korokban, a „maradék-korszakban” a szociális törvények jobban érvényesültek volna körükben, az egyébként is erős szolidaritás egyik jeleként. — A korai keresztyénség idején is érvényesült az együvé tartozásnak ez a szociális jellemzője: „Nem volt közöttük egyetlen szűkölködő sem” (ApCsel 4,34), talán a qumráni esszénusoktól tanult vagyonszociális közösséget próbálták megvalósítani. Ideális eszme lett volna az első gyülekezetek testvéri közösségének munkálására, de persze ez hosszabb időn át és szerte a világban nem ment. Egy időben még jellemzőjük volt a keresztyéneknek, hogy „mennyre szeretik egymást”. Az államvallás idején, a tömeg-egyházban azonban ez már nem volt program. A kevesek diakóniája itt-ott a „szociális olajcseppek” segítségét vállalta szolgálatul.

Elkülönülés — misszió

A maradék-egyház a megmaradás módját nem egyszer kereste az elkülönülésben, hogy egy zártabb közösségben jobban megélhesse hitét, egymáshoz tartozását. Ilyen irányba mutatnak Ezsdrás szigorú törvényei egy századdal a fogságból való hazatérés után. Ő radikális szakítást követelt az idegenekkel, még a családi életben is (Ezsdr 10,2 skv.). Nem vitás, hogy a hithűség biztosítéka akart ez lenni, elhárítandó az idegen hatások kísértéseit. Ilyesféle elkülönülés volt a farizeusok magatartása is, akik nem akartak „tisztátalanokká” válni pogány vagy „bűnös” emberek társaságában. Mindezekben túltett az esszénusok mozgalma, akik a hellénizmustól megfertőzött jeruzsálemi papsággal és gyüleke-

zettel meghasonulva kivonultak az „egyházból”, létrehozva a qumráni közösséget. Példájukat majd sokan követik a keresztyénség századaiban, amikor kolostori közösségben akarják megvalósítani azt, ami a túlon túl elvilágiasodott egyházban már szinte lehetetlen volt. Így képviselnek a maguk módján ők is egy „maradék-egyházat”, mert a nagy egyházban nem találják a helyüket. Hasznos dolgokkal is ajándékozták meg az egyházat és rajta keresztül a világot; gondolhatunk elsősorban a tanító és betegápoló rendekre, de a kolostori irodalomra is, amely nagy kulturális misszió volt. Mégis az idő eljárt fölöttük, főként épp az elzárkózottságuk miatt. Nem is volt mindenben szimpatikus a magatartásuk. Jellemzősül leírhatunk néhányat a qumráni szekta önvallomásaiból: ők a „világosság fiai”, „az új szövetség népe”; ami a Szentírásban üdvígéret, az mind rájuk vonatkozik, viszont ami ítélet, az a jeruzsálemi papságra és gyülekezetre, a „sötétség fiaira”; de eljön az idő, amikor ők, a világosság fiai fognak „uralkodni”. — Ahogyan a qumráni szekta egy történeti katasztrófa idején (Kr. u. 70) megszűnt, úgy a sokszor csak öncélú kegyességet gyakorló szerzetek megszűnésének is eljött az ideje. A „maradék-egyház” magatartása azonban nem egyféle, nem egy séma szerint létezik, sőt sokszor ellentétes tendenciák láthatók benne. Az elkülönülésnek, a zártságúnak éppen ellentéte volt a nyitottság és a missziói készség. A fogságban élő Deutero-Ézsaiás felismerte és hirdette, hogy Isten célja nem csak annyi, hogy Izrael a maga megtérésében lelki nyugalmat találjon; Isten üdvözítő szeretetét meg kell ismernie az egész világnak (Ézs 49,6). Nem nagyon ismerjük, hogy az ószövetségi korban a misszió milyen módon és milyen mértékben munkálkodott (Jónás könyve majdhogynem negatív példa), de különösen a zsidóságnak a szétszéledése után a diaszpórákban bizonyosan volt vonzó hatása egyszerű istentiszteletüknek és viszonylag puritán életüknek. Különösen a nők voltak fogékonyak ennek az istenhitnek az elfogadására, s ez természetesen eszköz volt a továbbterjedésre. Az első pünkösdi leírásánál egész listáját találjuk a különböző országokból Jeruzsálembe jött „zsidóknak és prozelitáknak” (ApCsel 2,9 skv.). Ismert történeti adat, hogy az arám Adiabené-beli királyi család zsidó hitretért, és Heléna nevű királynőjük Jeruzsálem mellett temettette el magát.⁴ Magánérintkezésben és nyilvánosság előtt elmondott bizonyágtételeik, esetleg vitáik, érveléseik a Szentírás alapján munkálhatták ezt a missziót. A keresztyén hit terjesztésének nagy misszionáriusa, Pál apostol az, akinek módszerét jól ismerjük térítői útjainak leírásából. A misszióknak persze volt olyan módja is, amely a „meggyőzés” erőszakos eszközeit alkalmazta. Ez inkább a többségi egyházra jellemző, amikor a „maradék” hatalmi pozícióba kerül. Ilyen akció volt pl. Hyrcanus János makkabeus vezértette, aki a Júdeától délre lakó idúmeusokat (a hajdani edómiták utódait) kényszerítette rá a zsidó vallás felvételére. (Zsidó szerzők fel is emlegetik, hogy e nem kívánatos eljárás következményeként aztán megkapták az idúmeus származású Heródest gyűlölt és rettegett uralkodóul.) El kell ismerni, hogy a keresztyén misszió is nem egyszer alkalmazott ilyen módszereket a felsőbbség támogatásával. A reformáció és ellenreformáció korában a fejedelmektől pártfogolt felekezet kapott ilyen módon szabad kezét a térítésre. Európában a zsidók, más földrészekben a pogányok térítésére folytak néha félelmes akciók. (Manapság inkább a lélekhalászásnak vagyunk tanúi, amikor kisebb vagy nagyobb felekezetek közvetlen vagy közvetett lelki erőszaktétellel, „agresszív evangélizációval” vonnak körükbe más egyházakból hívő tagokat, miként ha a misszióknak más területe nem is volna.) — Magát az Ószövetséget olvasva, ott más, szinte ökumenikus reménységet látunk a hívők körének tágulására. A politikai okok miatt sokszor szidott Asszíria és Egyiptom (és Izrael!) jövőjéről Ézs 19,16 skv. szövege, különösen a befejező részlet (legyen bár kései prófécia) egymásra találásról és összebékülésről ír a közös istenismeret és tisztelet reményében, és egy lélegzetre mondja: „Áldott Egyiptom, az én népem, és Asszíria, kezem alkotása, meg Izrael, az én tulajdonom!” (25 v.) Egy másik prófétai reménység szerint pedig a „Sion” és az Úr tanítása lesz az a vonzóerő, amely Istenhez vonja a népeket. — Tanulság: A kereszt is, mint fegyver, csak addig hatásos, amíg egy erősebb emberi kéz a félholddal vagy más

jelvényel le nem sújtja; ha más nem, a keresztes háborúk története eléggé bizonyítja. Az agresszió helyett a vonzó tanítás és példamutató hívő élet a misszió igazi eszköze.

A bezártság és következményei

A kisebbségben levő egyházat nem egyszer a külső hatalom kényszeríti elkülönülésbe, különféle formák közt elkülöníti, diszkriminálja. Tipikus formája volt ennek — az ókori Egyiptom példáján kezdve — a gettó. Kétoldalú dolog volt, kétféle eredménye lett. Egyfelől a zsidóság be volt szorítva egyes városnegyedekbe, tiltások, előírások (ruha-megjelölés) szabályozták az azon kívüli mozgásukat. Másfelől a közös sors, a Törvény szerinti életmód, közös ünnepek stb. erősítették öntudatukat és összetartozásuk érzését. — Az egyik legnagyobb európai gettóról, amely Frankfurtban volt, egy 18. századbeli útleírás elmondja, hogy elképzelhetetlen zsúfoltságban állnak benne a házak, a szükségnek megfelelően még megtoldva további hátsó épületekkel, sőt barlanglakásokkal, ahova soha nem sűt be a nap; mintegy tízezer ember élt bennük összezsúfolva, akik örülhettek, ha az engedélyezett időben kijöhettek a kívül levő utcákba friss levegőre. Ugyanerről az ismert nevű író, Börne — igencsak ironikusan — úgy ír, hogy a zsidók utcája itt az egész világ legnépesebb helye, s az ott levők örülnek az uralkodói kegynek, hogy együtt lakhatnak. Vasárnap azért nem mehetnek ki a városba, hogy a részeg emberek meg ne verjék őket. Egyéb ünnepeken csak este hat órakor mehetnek ki a kapun azért, hogy az erős napsütés meg ne ártson nekik. Ha egy keresztyén az utcán rákiáltott egy zsidóra, ennek le kellett kapnia a kalapját azért, hogy udvarias köszöntésével a vallásfelekezetek közötti szeretetet erősítse stb.⁵ Az egyház története aztán mutatja, hogy nemcsak a zsidósággal, hanem egyes felekezetekkel szemben is produkált a többség diszkriminációs eljárásokat. A kirekesztés ismert példái voltak azok az esetek, amikor protestánsok egyes városokban nem telepedhettek le; a vallásgyakorlat akadályozása vagy korlátozása is közismert. Tény viszont az, hogy az erőszak és a vallási türelmetlenség éppen a „maradékban” kitermel egy olyan egymásba fogódzó és ellenálló képességet, amely a kritikus idők átvészélése után azonnal életerősen jelentkezik. A kényszer nem mindig teremt kisebbségi érzést, ellenkezőleg gyakran dacos öntudatot. Az Ószövetség felől nézve az ún. „ne félj!” -textusok az öntudat és a reménység ébrentartói; elsősorban ismét csak Deutero-Ézsaiás ígéire gondolhatunk (Ézs 41,8 skv.; 49,14 skv.; 51,11 skv. Stb.). A mozgáskorlátozás mellett egyik bénító rendelkezés volt bizonyos foglalkozásoktól való eltiltás, amit koronként elősegített a céhrendszerek zártsága, vagy Magyarországon a dekretális eskü kényszere. Hogy megint a zsidóságot említsük, szinte természetes következménye lett e korlátozásoknak az, hogy specializálódtak egyes szabad foglalkozású, értelmiségi és művészi pályákra, a kockázatvállalással együtt járó pénzüzetekre. Ez aztán mint hajlam, öröklődött a generációk sokaságán át. Ezért volt értelmetlen, amikor pl. Magyarországon a második zsidótörvény után a lakosság számarányának megfelelően 6%-ra akarták korlátozni a zsidók részvételi lehetőségét különféle foglalkozási ágakban. — Kifejlődött egy hallatlanul erős összetartozási érzés, amely segítette a gyengéket és számontartott mindenkit. Már rég elmúlt a korlátozások ideje, a XIX. század végétől az egyenjogúság minden téren érvényesült, ami egyúttal a liberalizálódás korát is magával hozta. Programmá vált sok helyütt az asszimiláció és az integráció. Ennek ellenére a zsidóság együvé tartozásának érzése „nem írt le” senkit, még a kikeresztelkedetteket vagy vallástalanná válókat sem. Egy példáját láttuk a háború előtt megjelent Magyar Zsidó-lexikonban.⁶ Vagy világviszonylatban érdekes, bár inkább népszerű-propagandisztikus az az album, amely bemutatja a XX. század zsidó származású nagy tudósait, művészeit, íróit Einsteintől Chagallig vagy Ojsztrahig és természetesen a Rotschildokig.⁷ — Nálunk, keresztyéneknél ez valahogy másként van; inkább az egyháztörténet tartja (ha tartja) számon a megjegyezni való neveket, mint az egyházi köztudat.

Üldöztetés

Hátra van még egy nehéz pont, amittől a maradékegyház igazán maradékká válik. Itt már nem elzártságról, diszkriminációról van szó, hanem üldözésről, sőt irtásról. És említsünk bár Szent Bertalan-éjt vagy Kristály-éjszakát, mindenképpen kitűnik, hogy Isten népéhez, egyházához tartozni — emberileg nézve — nem mindig kiváltságot jelentett, hanem gyakran életveszedelmet. Az Eszter könyvében leírt pogromterv, amelyet Josephus még részletesebben bemutat⁸, azt láttatja, hogy már a perzsa birodalomban élt egy gyilkolni is kész antiszemitizmus. És hogy mi minden folytatása volt ennek az ókortól kezdve Hitler Endlösung-tervéig, arról éppen manapság elég sok írás szól.⁹ Az üldözés és a népiirtás megannyi kísérlete után méltán mondhatta valaki, hogy Isten létének egyik bizonyítéka Izrael fennmaradása.¹⁰ — Az üldözés ilyen vagy olyan módja ugyan jobbra a világi hatalom részéről adódott Alexandriában vagy Rómában, Portugáliában vagy a cári Oroszországban, de befolyásolta faji vagy vallási ideológia, szuggesztívum a keresztyén antiszemitizmus is. Nem mindig volt ez a helyzet. Aprócska archeológiai emlék, hogy volt olyan város (a kis-ázsiai Dúra-Europosz), ahol a Kr. u.-i 200-as években egymás közelében megfért a zsinagóga, a keresztyén imaház és a Mitrász-templom, s ilyen volt bizonyára másutt is. A keresztyén és zsidó össze-nem-férhetés legfőbb oka Jézus Messiás-voltának elfogadása, illetve megtagadása volt. Az e fölött keletkezett v. ita aztán teológiai jellegűvé lett. Ismeretes Pál magatartása, aki először a zsinagógákban kezdte hirdetni Jézust, majd amikor sorozatos ellenkezésre talált, a pogányok apostolául szegődött (ApCsel 13,46). Elfogulatlanak tűnő zsidó értékelés szerint¹¹ ez szinte szükségszerű volt. A tarsusi Pál származási helye szerint a hellenista zsidóságból jött, csekély ideig volt Gamálieel tanítványa, és mivel a jeruzsálemi zsidók az idegenből jötteket mindig gyanakvóan fogadták, hogy farizeusi buzgóságát kimutassa, először vehemens keresztyén-üldöző lett; megtérése után viszont újra hatása alá került a hellenista gondolatoknak, így építette fel Tóra-ellenes váltságteológiáját. Mint farizeus továbbra is a feltámadást hirdette (ApCsel 23,6), de a váltságahalált halt Jézusnak a feltámadása alapján. Azt a gondolatot, hogy a Messiás meghal, még ha fel is támad utána, az igazi zsidóság nem tudta elfogadni. Ugyancsak nem tudták megbocsátani Pálnak, hogy a Törvényt nem vallja és nem tanítja minden részében kötelező érvényűnek, és ezért meghasonlást szít (ApCsel 21,21). És ha Pálnak ilyesmi távolról sem állt szándékában, a következő századokban létrejött egy keresztyén antiszemita ideológia, amelyet egyházatyák, Chrysostomus, Augustinus stb. képviseltek, hivatkozva bizonyos bibliai helyekre, legfőbb vád gyanánt pedig felhozva a zsidók ellen Jézus megölésének, az „istengyilkosságnak” a bűnét. Mint minden, a szövegösszefüggésből kiragadott textusnál, az itt emlegetni szokott helyeknél is elkövetik azt a hibát, hogy egyedülálló voltukban citálják az adva levő cél érdekében. A kontextus vagy polémiát mutat, vagy egyszerűen a meggyőzés szándékára utal. Amikor az apostolok azt mondják, hogy „ti” Jézust keresztre feszítettétek, egyidejűleg a feltámadott Jézushoz térésre hívnak hozzátéve, hogy hiszen „tietek az ígéret és gyermekeiteké” (ApCsel 2,23; 36; 39). A legélesebben fogalmazó János evangéliumában is látni kell, hogy kiknek mondja Jézus, hogy az ördögatyától valók (Jn 8,44). És bármint vélekedjünk is Pál apostolról, a zsidókkal szemben minden fenntartása ellenére és a pogányokat illető minden univerzalizmusa mellett is vallja, hogy minden tekintetben nagy a kiváltsága a „test szerinti rokonainak, Izraelnek” (Róm 9,3—5). A Jézus Krisztussal szemben való ellenkezésük dacára sem vetette el Isten az ő népét (Róm 11,2). Jó reménysége van az egész Izrael megtartatásáról (Róm 11,26), sőt a „két nemzetség” majdani összebéküléséről (Ef 2,14). A zsidóság részéről bizonyos polémia természetesen jelentkezett az egyházatyák rossz irányú érvelésével szemben, a Midrás vagy a Misna egyes kitételeiben, aztán a híres tizennyolcas imádságnak a II. R. Gamálieel által toldott, az eretnekekre vonatkozó részletében (amelyet eredetileg a keresztyénekre, később általában a hitehagyottakra értettek).¹² A mi legsürgősebb teendőnk e kérdés lezárására az, hogy hagyjuk abba a Biblia rosszindulatú és

uszító citálgatását és higgyünk Istennek abban a tervében és ígéletében, amely az egykor kiválasztott népének üdvözítésére vonatkozik. Ma Magyarországon nem beszélünk zsidó-misszióról, most a párbeszéd korát éljükgymás elismerése és elfogadása érdekében. Ugyanakkor Isten tervére gondolva nem zárjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy lehetnek, akikkel Krisztusban is találkozunk. Nem állítunk fel azonban sem sorrendi megkülönböztetéseket, sem válaszfalakat.

A maradék jövője

A XX. század elvilágiasodása előbb „nyugaton”, aztán „keleten” is ráébresztette az egyházat arra, hogy nagysága, ereje sokkal kisebb, mint azt hitte. Nincs többé államegyház, nincs népegyház sem „beleszületéses alapon”, hanem az egyház az, ami: a hívők közössége. Közönyösség, tudatos észelvőség, dekonjunkturális hatások ugyancsak megtizedelték az egyház addigi népességét, és a helyzet valóban az, hogy a régebbi statisztikus szám adatokhoz képest az egyház mint „maradék” van jelen a világban. Ez persze nemcsak létszámkérdés, vannak más kísérő jelenségek is, amelyeket hitvalló egyházként kell elhordozni. Közben azonban fölvetődik a kérdés: a jelent látva, mit tartogat a jövő? Zsugorodunk, elfogyunk? Lesz elég erő csak anyagilag is fenntartani az egyházat? Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az egyház létének és jövőjének a kérdése nem futurológiai téma. Nem lehet és nem szabad számítgatásokkal megjósolni sem fennmaradását, sem megszűnését. Nem szabad Illés próféta módjára keseregnünk, hogy „csak magam maradtam meg”, mert Isten válasza az, hogy „mehagytam maradékol hétezer embert” (1Kir 19,14; 18), ahol a hétezer szám természetesen egy meghatározatlan nagy szám, a teljesség száma. Az egyház Isten ügye, és Ő törődik azzal, hogy a maradékol hogyan használja annak hitvallásával, erkölcsiségével, missziójával, szenvedéseivel együtt. A maradék-egyház jövőjét csak a reménység jegyében szabad és kell vállalni. Kell, mert Isten használni akarja, és a világnak is szüksége van a szolgálatára. Az utóbbi nem mindig látszik evidensnek, de aztán esetleg újra kiderül, hogy hol és miben van rá szükség. És végül nem szabad elfeledni, hogy az egyház nem önmagáért él és nemcsak a világban szolgál, hanem végső fokon Urát szolgálja. Ez aztán kizár minden önsajnálgatást, viszont vállalja mindig az új lehetőségek adta hitvalló életet. Ószövetségi értelemben, tehát ígéretek birtokában, bekövetkezhetik buzgó egyházi szolgálat jutalmaként, vagy — még inkább — Isten kegyelmes tetteként, hogy a „szétszórtságból” hazatérnek az elveszettek hittek (Ez 36,24 skv.), a „nem-nép” megtér, hogy Isten népe legyen (Hós 2,1; Róm 9,26), vagy hasonlat szerint mint a megözvegyült Jeruzsálem-anya, meglepetve mondja visszatérő gyermekeiről: „Ki szülte ezeket, hiszen én gyermektelen voltam? ... Ki nevelte ezeket, hiszen én egyedül maradtam?” (Ézs 49,21). — Az egyház, még ha maradékegyház is, nem néhány éves távlatokban és nem várható statisztikai adatokban gondolkodik, hanem Isten kezében tudja a jövőjét. És az időknek vannak jelei!

Dr.Tóth Kálmán

JEGYZETEK

1. Confessio. 1986. évf. 3. szám 9 skv. old. —
2. Ézs 10,21—22; Róm 9,27. —
3. Confessio. I. m. 10. old. —
4. Josephus, Antiquitates XX. 2.1—4 és 4.3. —
5. W. Hoch: Kompass durch die Judenfrage. Zürich 1944. 162—3. old. —
6. Nem tudom elhallgatni, hogy szerepelt benne dr. Kőrös Endre is, aki szülővárosomban, Pápán a Református Tanítóképző Intézet igazgatója, nagy műveltségű irodalmár, költő és műfordító, amellelt hívő református ember volt. A zsidótörvények meghozatalakor feleségével együtt öngyilkos le tt. —
7. Next Year in Jerusalem. New York 1976. —
8. Antiquitates X I. 6. —
9. Többek közt Nyíri Tamás előszava a Szenes Sándor szerkesztette Befejezetlen múlt c. könyvhöz. Budapest, 1986. 15—17. old. —

10. Ha aránylag sok szó esik ebben a cikkben Izráel sorsáról, annak oka részben az, hogy az Ószövetség felől nézve az eseményeket, különösen is érdekelt ennek a népnek a sorsa. Másrészt a felsoroltak paradigma-jellegűek, s hosszú lenne mellettük még szólni a korai keresztyén-üldözésekről, a magyar gályarabokról vagy a koncentrációs táborok hitvalló keresztyén áldozatairól is, bár megfelelkezünk természetesen nem szabad róluk. —

11. J. Soetendorp: Ontmoetingen in ballingschap. Zeist-Arnhem 1964. 71 skv. old. —

12. Soetendorp: l. m. 82. old.